

Patrimoni,
didàctica,
recreació

Visita al front del Pallars. Les fortificacions de Sant Joan de Vilamur [1]

Oriol Riart Arnalot

Arxiu Històric de les Valls d'Àneu
Correspondència: oriarata@hotmail.com

Enviat: 15/07/2022

Acceptat: 02/09/2022

Resum: La aportació vol ser una eina pedagògica i didàctica, adreçada a l'ensenyament secundari, per a iniciar-se en l'estudi del que va ser la Guerra Civil al Pallars Sobirà. S'incideix especialment en el patrimoni bèl·lic de Sant Joan de Vilamur (Soriguera). Les seves fortificacions són de les millors conservades de Catalunya. La visita a Sant Joan de Vilamur es planteja de manera contextualitzada tractant els més diversos aspectes de tècnica i tecnologia militar, però també de vida quotidiana. La voluntat del treball es incidir en els alumnes de l'Ensenyament Secundari Obligatori, per donar a conèixer aspectes diversos de la guerra civil a partir d'una lectura històrico-arqueològica de les estructures d'un conjunt patrimonial.

Paraules clau: Didàctica de la Guerra Civil espanyola, patrimoni bèl·lic, front del Pallars, ensenyament secundari.

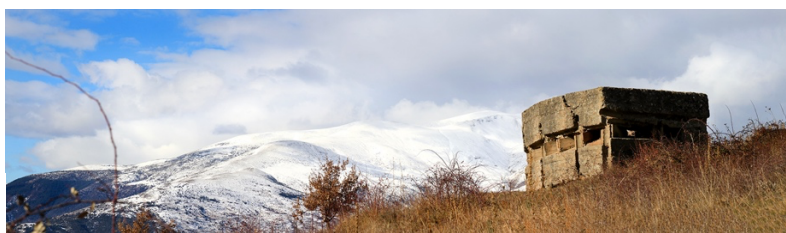
Abstract: The contribution aims to be a pedagogical and didactic tool, aimed at secondary education, to begin the study of what was the Civil War in Pallars Sobirà. It focuses especially on the war heritage of Sant Joan de Vilamur (Soriguera). Its fortifications are among the best preserved in Catalonia. The visit to Sant Joan de Vilamur is presented in a contextualized way, dealing with the most diverse aspects of military technique and technology, but also of everyday life. The aim of the work is to affect the students of Secondary Education, to make known various aspects of the civil war based on a historical-archaeological reading of the structures of a heritage complex.

Keywords: Didactics of the Spanish Civil War, war heritage, Pallars front, secondary education.

Sortida al front del Pallars. Les fortificacions de Sant Joan de Vilamur

El conjunt fortificat del Tossal Sant Joan de Vilamur és un dels més rellevants del front del Pallars. En aquest punt trobem els vestigis del que va ser un dels centres de resistència franquistes del front del Pallars i dels que estan més ben conservats de tot el Pirineu. La magnitud, el bon estat de conservació i sobretot la seva accessibilitat, fan que aquest sigui dels més òptims espais bèl·lics visitables de tot el Pirineu. Les seves característiques a l'aire lliure i ben properes a la carretera, permeten l'assistència de grups nombrosos que poden ser transportats amb autocar i compaginar patrimoni bèl·lic, memòria i natura a parts iguals.

Figures 1-2. Fortins.
Sant Joan de Vilamur.
Foto: Oriol Riart.

El complex defensiu està format per un conjunt de nou fortins, un dels quals pràcticament desaparegut, sis parapets, un pou de tirador, un polvorí i una xarxa de trinxeres que comuniquen els diferents elements. Recórrer els seus espais permet acostar-nos a la història des dels seus mateixos escenaris, cosa que facilita enormement empatitzar amb les situacions i emocions viscudes pels joves que van haver de participar a la Guerra Civil. La proposta didàctica que segueix es fonamenta de manera principal en l'observació directa de les evidències arqueològiques, oportunament matisades amb documentació històrica.

S'han dissenyat un conjunt d'activitats, pensades perquè la seva realització impliqui la confluència de diferents fonts arqueològiques i històriques, però que també tinguin en compte tecnologies i capacitats artístiques, a més de despertar l'empatia vers aquells que van patir els efectes del conflicte.

L'alumnat descobrirà la importància de saber aprofitar els elements que el paisatge més immediat ens ofereix i els avantatges que l'orografia i les vies de comunicació poden donar. En aquest sentit podrà observar:

- Les estructures i elements de l'arquitectura bèl·lica i com es disposaven sobre el terreny per a formar un centre de resistència.
- Els sentiments dels soldats davant el moment del combat i de la més insignificant quotidianitat a les trinxeres.
- Com l'assentament del front va condicionar la vida dels civils de les poblacions més properes, durant la guerra però també després.
- Els sentiments dels soldats davant el moment del combat i de la més insignificant quotidianitat a les trinxeres.
- Com l'assentament del front va condicionar la vida dels civils de les poblacions més properes, durant la guerra però també després.

Figura 3. Plànol de les fortificacions de Sant Joan de Vilamur.
Mapa: GRIEGC.

Activitats a l'entorn de les estructures arqueològiques

Fortins

La primera activitat se centra a descobrir el patrimoni immoble del turó de Sant Joan. Cal llegir atentament les descripcions dels següents elements i ser capaços d'ubicar-los mitjançant uns números al plànol que teniu al final.

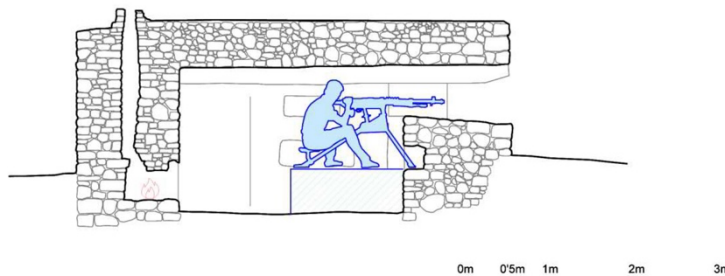
També anomenats casamates, búnquers, refugis actius o nius de metralladores, encara que no tots estaven preparats per a poder-hi allotjar aquestes màquines. De fet, dels 9 búnquers que a dia d'avui s'han pogut documentar al centre de resistència de Vilamur, només tres estan preparats per a disposar-hi una metralladora. Aquests s'identifiquen perquè alguna de les seves espitlleres és molt més ampla per tal que la màquina pugui tenir un ampli camp de visió i de tir, de fins 900 metres.

La resta d'espitlleres estaven preparades per a fuselleria i també per a fusells metralladors.

Els búnquers van ser construïts a base de pedra lligada amb morter o bé mitjançant encofrats a partir d'estructures de fusta, amb murs d'un metre d'amplada. Dels encofrats només se'n conserven algunes espitlleres i les marques, a mode de negatiu, sobre les parets de ciment. Totes aquestes construccions tenien la coberta de formigó armat bastida sobre troncs.

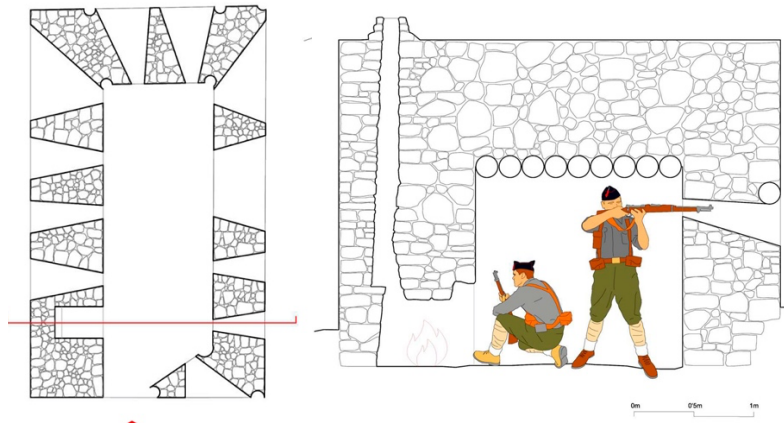
Quin creus que és aquest búnquer? Indica'l al plànol amb el número 1.

Figura 4. Secció d'un dels nius de metralladores de Vilamur. Podem veure també la xemeneia. GRIEGC.

I aquest altre? Indica'l al plànol amb el número 2.

Figura 5. Planta i secció d'un dels búnquers del complex de Vilamur. GRIEGC.

Trinxeres

Les trinxeres d'aquest complex defensiu actuaven bàsicament com a via de comunicació entre les diferents construccions i parapets sense ser exposat al foc enemic, tot i que si era necessari també podien ser utilitzades com a parapets des d'on els soldats podien disparar. Eren excavades en ziga-zaga per oferir encara una major protecció als qui poguessin estar a prop en cas de caure alguna bomba o projectil, ja que d'aquesta manera la metralla té menys recorregut que si la trinxera fos recta. La seva profunditat solia ser d'un metre i mig aproximadament, i l'arena i pedres extretes de l'excavació de la rasa s'aprofitaven per omplir sacs que es posaven al davant d'aquesta, de manera que s'aconseguia una major profunditat, podent arribar als dos metres, i per tant també una major protecció.

Figura 5. Trinxera d'accés al centre de resistència de Vilamur. Foto: Oriol Riart.

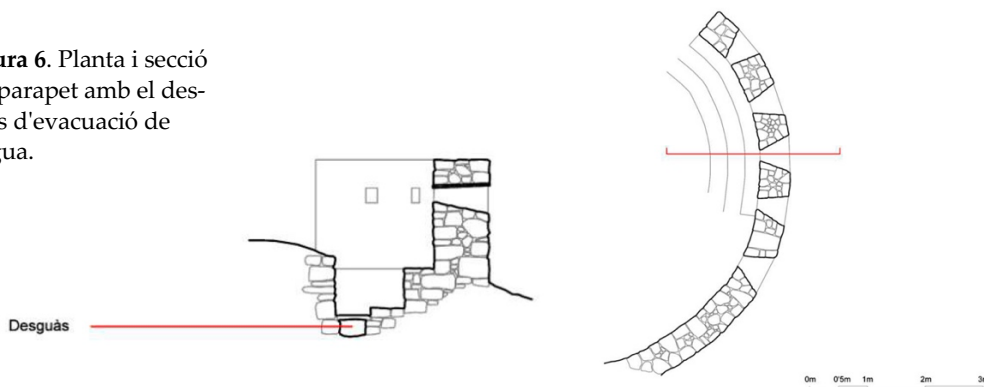
Assenyala les trinxeres al mapa amb el número 3

Parapets

Construïts a partir de pedra i morter, acabaven de tancar el complex defensiu, i la seva finalitat era tant de guaita com defensiva, ja que tots disposen d'espitlleres. En aquest parapet es pot veure el sistema d'evacuació i drenatge d'aigües.

Saps quin és? Series capaç d'assenyalar-lo al mapa amb el número 4?

Figura 6. Planta i secció del parapet amb el desguàs d'evacuació de l'aigua.

Pou de tirador

Un pou de tirador és un espai que sobresurt de la trinxera des del qual un o dos soldats tenen un bon camp de visió i de tir per complir les funcions de vigia o de defensa. En aquest cas, sembla ser que la finalitat del pou, situat fora del complex, era més aviat la de tenir una millor visió i control del barranc que el que hi havia des dels búnquers i

parapets. Malauradament l'únic pou de tirador que queda del complex es troba molt desdibuixat i és poc apreciable.

Series capaç de localitzar-lo i marcar-lo al plànol amb el número 5?

Polvorí

Situat al centre de la posició i sota una pedra de grans dimensions, s'hi va excavar una mena de cova possiblement per a guardar-hi de manera segura la munició.

Marca el polvorí al plànol amb el número 6.

Piquetes i filat espinós

Cal tenir en compte que tota la posició estava envoltada de diverses fileres de filferades, que eren piquetes de ferro o de fusta clavades a terra i unides entre si mitjançant un filat espinós a manera de barrera. Tot i la seva senzillesa, aquests elements esdevien un obstacle que alentia i dificultava enormement l'ocupació de la posició en cas d'un hipotètic atac de la infanteria enemiga, que quedava exposada al foc dels defensors. Al centre de resistència ja no en queda cap testimoni perquè passada la guerra els veïns les van aprofitar per a delimitar camps o com a reixes per a portes i finestres.

Series capaç de localitzar-ne pel poble de Vilamur?

Activitats sobre restes materials mobles

En aquest punt ens fixarem en alguns dels objectes que és més fàcil trobar-se en les excavacions arqueològiques en indrets de guerra, o que inclús encara es troben en superfície i són relativament fàcils de veure tot recorrent a peu aquests indrets bèl·lics.

Munició

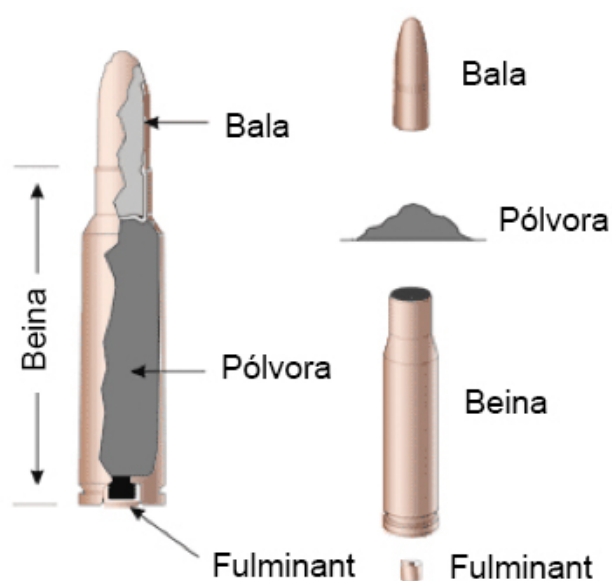
Quan els arqueòlegs excaven camps de batalla o parts de trinxeres sol aparèixer material molt divers però un dels més freqüents precisament pel seu ús tan massiu en una guerra és la munició de les armes de la infanteria: això és cartutxos o beines de fusells i metralladores.

A la Guerra Civil espanyola es va utilitzar una gran diversitat d'armament individual, procedent de diferents països, ja fossin pistoles i sobretot fusells. Cada fusell tenia un calibre determinat (amplada interior del canó per on surt disparada la bala), de manera que la munició es classifica per calibres i dimensions i cada calibre només és apte per a unes armes determinades.

Els cartutxos són la munició de l'armament individual i portable: pistoles, fusells, subfusells, fusells metralladors i metralladores. Els cartutxos estan formats per la beina, que conté la càrrega explosiva, que en prémer el gallet s'incendia gràcies a l'acció del fulminant i reacciona expulsant la bala de la beina pel canó de l'arma. Normalment les beines solen ser de llautó i les bales, amb la base de plom i folrades d'acer o llautó.

Podem saber si un cartutx ha estat disparat per la marca que deixa el percutor de l'arma al centre de la base de la beina. En disparar-se, l'arma expulsa la beina, que cau a terra, per poder carregar un altre cartutx. Moltes de les beines que al seu moment van ser disparades són les que encara poden trobar-se a dia d'avui per les trinxeres.

Figura 7. Parts i nomenclatura d'un cartutx.
Adaptació de:
<https://www.police-scientifique.com/Armes-a-feu/les-munitions>

A la base de les baines hi ha una sèrie de marcatges que ens poden donar la informació sobre el calibre, origen i fins i tot on s'ha fabricat.

Figura 8. Cartutxos disparats.

Aquestes dos cartutxos han estat disparats. Ho sabem perquè s'hi veu la marca del percussor sobre el fulminant. Les dues beines són del calibre 7,62X57mm, però els marcatges ens indiquen que la beina de l'esquerra es de nacionalitat txecoslovaca fabricada al mes de gener de 1937. En canvi la beina de la dreta és alemanya fabricada per l'empresa HASAG de Leipzig, l'any 1936 i en el lot número 16.

A l'hora de carregar els fusells, per facilitar l'acció, els cartutxos anaven afilerats amb una guia de ferro o llautó anomenada pinta. D'aquesta manera a l'arma entraven 5 cartutxos de cop, encara que hi ha fusells, com el *Carcano* italià, que permetia que n'entressin 6 de cop.

Els fusells més utilitzats a la guerra civil van ser els diferents models de màuser espanyol, tots de calibre 7X57mm; el fusell rus *Mosin Nagant* i la metralladora *Màxim* del mateix origen, de calibre 7,62X54R; els fusells *màuser* txec VZ 24, el màuser alemany GW 98 i GW-24, i el polonès PWU 29 utilitzaven cartutxos del calibre 7,92X57. També es

va utilitzar amb abundància l'armament italià, destacant els fusells *Carcano* 1891, *Vetterli-Carcano*, així com les metralladores *Breda* i *Fiat Revelli*, que utilitzaven la munició del calibre 6,5X52.

Figura 9. Mostra de la càrrega d'una pinta de cartutxos en un fusell *Màuser* txec

Amb menys abundància també es van utilitzar altres armes com el fusell *Mannlicher* austríac, de calibre 8X50R; els fusells francesos *Lebel* i *Berthier*, amb calibres 8X50R *Lebel*; el fusell alemany *Comission* de calibre 8X57, i fins i tot el fusell *Arisaka* de calibre 6,50X50.

A continuació es mostren alguns dels cartutxos amb exemples dels marcatges. [2]

Figura 10. Cartutxos de fusell *Màuser* espanyol 7x57, amb marcatges a la base.

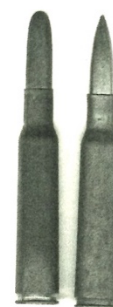
Pirotecnia Sevillana
1925, Espanya

Fàbrica Nacional de Toledo
1919, Espanya

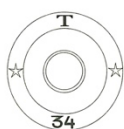

Pinta amb 5 cartutxos per a les armes Mauser mod.1893

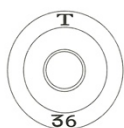

Cartutxos amb la punta rodona i ogival

Figura 11. Cartutxos de fusell *Mosin-Nagant* soviètic 7,62x54, amb marcatges a la base.

Tulskipa tronny zavod
(Fàbrica de Tula)
Tula, 1934, URSS

Tulski patronny zavod
(Fàbrica de Tula)
Tula, 1936, URSS

Pinta per a 5 cartutxos de les armes Mosin-Nagant

Activitats

Metralla

Quan les bombes de mà, projectils de morter i d'artilleria, i les bombes d'aviació explotaven, les seves parets es fragmenten en multitud de bocins d'acer que sortien projectats a gran velocitat i força en totes direccions. Aquests fragments esmolats són el que es coneixen com *metralla*. Era tan perillós la mateixa explosió dels projectils com la metralla que generaven.

Figura 12. Granada universal republicana i fragments diversos de metralla.

A les imatges veiem una bomba de mà sense esclatar i al costat alguns dels fragments que es formen quan esclata.

Figura 13. Projectil d'artilleria i fragments de metralla.

A continuació veiem el mateix però amb un projectil d'artilleria de 10'5 cm de llarg i uns 10 quilos de pes al que passada la guerra li deuriem treure la banda de forçament. I a sota fragments de metralla d'un projectil del mateix model que el de sobre.

Objectes de la vida quotidiana

Entre els objectes que acostumen a trobar els arqueòlegs en trinxeres, els més nombrosos són les llaunes. Tot i que totes les unitats tenien les seves cuines, molts dels àpats dels soldats eren a base de menjar enllaunat. De llaunes n'hi havia de molts tipus i formes diferents, però entre les que criden més l'atenció són les d'alumini d'origen noruec, que subministraven el costat de la república i segurament duïen peix. A més de llaunes, en una excavació arqueològica, també poden trobar-se objectes com tinters, cantimplores, filat espinós, restes de calçat, plats, coberts, ampolles de vidre...

Figura 14. Materials diversos trobats en una intervenció arqueològica.

Activitat

Observa la imatge. Intenta descriure els objectes i explica quina era la seva funció.

Activitats després de la sortida

Diaris personals de combatents

Els diaris personals, escrits en els mateixos moments dels fets, esdevenen un document fòssil que resta immune al pas del temps i a les possibles modificacions i canvis d'interpretació de la memòria personal. En aquesta línia, podríem definir el diari personal com un tipus de document en què l'autor escriu de primera mà i en primera persona, generalment de manera informal i cronològica, els fets que considera destacables en els quals participa o bé observa, a la vegada que dona la seva opinió, i hi exposa pensaments i sentiments, hàbit que implica passió, disciplina i interès.

A continuació s'exposen alguns fragments de diaris personals escrits per combatents de la Guerra Civil. Es mostren diferents episodis viscuts per la majoria dels joves, que van des de la marxa de casa per anar a l'exèrcit, els combats, l'avorriment, la manca d'higiene... fragments de la quotidianitat del conflicte. Feu una lectura i posteriorment comenteu-los amb la resta de companys i professors:

«Como todas las despedidas, la nuestra en Barcelona, ha sido verdaderamente emocionante. Más todavía, porque los que marchaban, no todos volverán...»

«Los andenes de la estación apiñados de gente que salía a despedir a sus seres queridos, a pesar de la rapidez de la marcha, y de habernos cogido a todos de improviso. Besos, abrazos, lágrimas... Seres queridos que marchan hacia un incógnito... juventud transformada... ¡Es la marcha! No sé de que forma, se han enterado mis padres de que estaba en el tren dispuesto para marchar, pero el caso es de que momentos antes de partir he podido ver a mi padre y a mi hermano. Aun siendo hombre estaba mi padre, bastante emocionado. Yo también...»

«[...] Partió el tren, dejando tras sí, una aureola de blancos pañuelos y reflejos de iris con las lágrimas ... tras el tren corrieron varias mujeres, como si siguiendo su marcha pudiesen impedir que el hijo se fuese. [...]» [3]

«D'un salt me n'he anat a la cuneta de la carretera i m'he estirat tan llarg com he pogut a terra. La cuneta, uns moments després, ja era plena de soldats amb la sola precaució d'amagar-se. Allò semblava un infern. Aquell comissari sembla talment que les bales no li vulguin dir res. Cridava, amenaçava, roncava. De sobte s'ha posat la mà a la cuixa i ha caigut ferit. [...] Un temps després he sortit d'allà i m'he posat darrere d'un marge, sempre endarrere. Allí hi he trobat un company (en Josep Pauné) de la Llacuna. Eren les dues de la tarda. Tenia unes ganes de plorar que no podia aguantar-me, i he plorat com un nen. Que els homes ens haguem de trobar així! Tinc gana, set, son...»

«Artilleria i més artilleria. No paren de xiular els obusos. L'aviació s'ha retirat. Ferits i més ferits. A uns metres més enllà hi ha el cos destrossat d'un soldat. En un marge hi ha un noi jove del 41 que crida: Mare!, Mare! Per què em deixaves marxar? Ja no et veuré més... Està ferit. Ningú no el recull. Els camillers qui sap on son» [4]

«Mas Colom (Tàrrega), 22 de maig de 1938 Els [ferits] que he vistos avui, en canvi venen directament de primera línia, curats d'urgència o, simplement, amb una bena damunt de la ferida. Mai hauria cregut que un home pogués tenir un aspecte tan llas-timós; això no sé si és la realitat de la guerra, o la brutalitat dels homes. [...] Tots porten els cabells curts, tenen els pòmuls sortits i les cares d'un color groc terrós; la majoria tenen els ulls tancats, alguns la mirada fixa en un punt determinat, no s'adonen de les cures ni de les injeccions que els posem. [...] Els que fan més llàstima són els ferits de cap o ventre. És esborronador veure aquests homes immòbils, si és al ventre, o als ferits de cap, que es revolquen contínuament a la llitera, cercant una mica de calma al seu dolor; hi ha tants ferits que és impossible d'atendre'ls a tots. Els que tenen força per parlar demanen que se'ls curi primer. [...] L'artilleria no para ni un moment, se senten les metralladores, els morters i les bombes de mà. L'ofensiva és forta i, segons diuen els ferits, els republicans han agafat una cota. Són tants els ferits, que les ambulàncies no donen a l'abast i ens envien camions plens de carn humana torturada. [...]» [5]

«Ha vingut un xicot i ha dit que tenia sarna. Li han apuntat el nom, però li han dit que no el podien evacuar perquè els hospitals estan plens. De la nostra companyia també n'hi ha que en tenen. Això s'encomana molt, i són uns granets que venen de no poder-te rentar. Si es continua així, n'agafarem tots. Ara m'he rentat una mica perquè feia molts dies que no ho podia fer per falta d'aigua.» [6]

«A la xabola ens passem les nostres penes i quimeres entre els tres. Txen, que és el que s'orienta millor ens ha fet adonar que a la llunyania s'alça la serra del Montsec, la veiem pel vessant nord, i concretament els boscos de Guàrdia i de Moror. Quina tristesa, tenir el poble com aquell qui diu a la vista i no poder-hi anar! Em pregunto com estaran els pares. Ja fa més de dos mesos que no en sé res. El que sí que em consta és que en aquest període els nacionals han ocupat el poble i si s'ha de jutjar pel que he vist fins al moment, malament raí. Necessito pensar que com a mínim hagin respectat les persones grans i els pares estiguin vius.» [7]

Activitat

A continuació es mostren dues pàgines escanejades del diari personal del combatent català Amadeu Serra Seriol. La guerra Civil el va agafar amb 23 anys d'edat. Es va incorporar a l'exèrcit Popular de la República a principis de 1937 com a voluntari. Va estar destinat a Transmissions de la 27 Divisió, unitat amb la qual va participar al front d'Aragó, al cap de pont de Balaguer i a l'Ebre. Es retira amb el seu exèrcit fins exiliar-se a França, on és tancat al camp de concentració d'Argelers i Saint Ciprien.

El fragment que es mostra correspon als dies 2-5 d'abril de 1938.

Describeu el tipus de font que es tracta,

Quin nivell de formació acadèmica té l'autor?

Quina és la temàtica sobre la qual escriu?

Serieu capaç d'investigar quin era el context bèl·lic a Catalunya a principis d'abril de 1938?

Activitat

Consulta la pàgina web [memòria.cat](https://www.memoria.cat) i cerca la carta del manresà Manel Prat i Pujol escrita el dia 3 d'abril de 1938. (<https://www.memoria.cat/cartes-de-Manel-Prat/les-cartes-19-de-marc-26-dabril-de-1938/>)

Qui és el destinatari o destinatària de la carta?

Què és el què més destaca?

Quin és el seu estat d'ànim?

Què creus que és el què més preocupa el Man el Prat?

Quines semblances i diferències creus que hi ha entre el fragment del diari i la carta?

Després d'haver llegit aquests fragments de diaris personals i també de cartes, imagineu que sou soldats, del bàndol que vulgueu, i que esteu destinats al front del Pallars.

Escriviu durant 5 dies el vostre diari personal.

En algun moment has d'indicar on et trobes, què veus, com et sents, què et preocupa... i tot allò que creguis que era el dia a dia a les trinxeres d'una persona gairebé tan jove com tu.

L'extensió mínima ha de ser de 2 pàgines i la màxima, de 4.

Referències

1. Els continguts que es presenten en aquest article es poden trobar en edició didàctica destinada a alumnes i professors d'ensenyament Secundari: RIART ARNALOT, O. (2021): *El patrimoni bèl·lic de Sant Joan de Vilamur. El front del Pallars 1938-1939*. Soriguera: Ajuntament de Soriguera.
2. Totes les fotografies i marcatges d'aquesta part estàn extretes de: PALOMAR, J.M. i NAVARRO, N. (2008): *Símbols en el ferro. Corpus de municions de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)*. Barcelona: Ed. Base.
3. ANTOLÍ SANTOS, A. Diari personal inèdit. ANC.
4. PARERA PARERA, M. *Del solc a la trinxera. Diari de guerra (1938-1939)*. Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Subirats i Edicions i Propostes Culturals Andana, SL. Pàg. 38, 39.
5. GRÀCIA i CARDÚS, B. (1982): *La guerra que he viscut. Diari d'un portalliteres, 1937-1939*. Barcelona: Editorial Pòrtic, p. 29-30.
6. FERRER VIVES, A. (1998): *Diari de guerra (1938/39)*. Sant Sadurní d'Anoia: Amics de la història del Vendrell, Institut d'Estudis Penedesencs, p. 29.
7. BELART BENSENY, P. (2004): *Diari d'un soldat. 1937-1939*. Tremp: Garsineu, p. 55.

Autoria: El present treball ha estat conceptualitzat i escrit per Oriol Riart Arnalot. L'autor ha llegit i està d'acord amb la present versió del manuscrit.

Conflictes d'interès: L'autor declara no tenir cap conflicte d'interès.

Copyright: © 2022 de l'autor. Presentat per a una possible publicació d'accés obert sota els termes i condicions de la llicència Creative Commons Attribution (CC BY) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).